

MŰHELY

**SZEXUÁLIS KÍVÁNC SISÁG,
TRAUMA ÉS A NYELVZAVAR***

Ferenczi Sándor munkásságának jelentősége napjainkban

Kathleen Kelley-Lainé

„Az alkalmazkodás a kielégülést adó tárgyról való lemondásból és újak megszokásából, tehát egy (eleinte mindig kínos megzavarás kielégüléssé való átváltozásából) áll. A zavaró ingerrrel való azonosítás és annak introjekciója útján történik ez; ily módon a megzavaró momentum az én egy részévé válik (ösztönné) és ilyképp a belvilág (mikrokozmosz) a környezetnek és katasztrófáinak tükörképe lesz.”

Ferenczi Sándor: *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Filum, Bp., 1997, 125.

A mai pszichoanalízisben az egyik legfontosabb, egyben legsürgetőbb probléma, hogy képes legyen folyamatosan és vitaképesen gondolkodni a lélek bonyolultságáról és teljességéről, és ellenálljon annak az óriási kísértésnek, hogy a lelki jelenségeket pusztá tünetekké, viselkedésmintákká, cselekvésegységekké és genetikai programokká redukálja. Az emberi természet leegyszerűsítésének, mechanisztikussá tételének kísérlete nem új keletű. Az utóbbi húsz évben jelentősen megnövekedett az olyan tudományok térhódításának hatására, mint a kommunikációtechnológia, a genetika, vagy a biológia. Ez egyben veszélyezteti a tudattalan fogalmát is – amely egy bonyolult és láthatatlan szerkezet –, és megnehezíti a traumatizált páciensek megértését és a velük való

* Előadás a „Ferenczi Sándor napjainkban” című konferencián, The Freud Museum Public Program. London, 1999. szeptember 29.

munkát is. A trauma fogalma ugyanis kezd leszűkülni arra a kézzelfogható, általában erőszakos eseményre, amely tudatosan azonosítható időpontban történt.

Analitikusként terápiás munkánk leginkább arra irányul, hogy figyeljük és felismerjük a lelki konfliktusok végzetes és traumatikus szintjeit, amelyeket eddig elfojtottak és tagadtak, emellett mégis neurotikus tüneteket hoznak létre, és nem engedik, hogy a páciens kielégítő életet éljen. Ekkor különösen fontos Ferenczi Sándor gyakorlati munkásságára és analitikus gondolkodásmódjára figyelünk, hiszen ő fogalmazta meg, hogy ilyen esetben mi is a pszichoanalitikus gyakorlat, mi is a megértés. Nem csak a hasítás mechanizmusát értette meg példátlanul, de a szexualitás ősi, archaikus folyamatait is mélyrehatóan tudta elemezni – ez pedig nagyon lényeges eszköz a neurotikusok traumával terhelt, hasadt, nem látható lelki szintjeivel való munkához.

Céлом, hogy bemutassam Ferencziné a nyelvzavarról írott tanulmányát a klinikai gyakorlat fényében, és a munka bemutatásához egy fiatal páciens esetét is leírom. Az idő nem engedi, hogy részletekbe bocsátkozzunk, milyen társadalmi tényezők okozzák manapság a gyerekek nehézségeit a pszichoszexuális fejlődésükben – megemlíthetjük a média szerepét, hiszen mindenfajta szexuális izgalmat fokoznak, vagy azokat a családi életben történt mélyreható változásokat, amelyek gyakran idő előtt belekényszerítik a gyerekeket a felnőtt szerepekbe.

„Nyelvzavar a felnőttek és a gyermek között” című tanulmányában* Ferenczi leírja, hogyan válaszol a lélek a nyomasztó libidinális izgalomra, és hogyan jelenik meg a hasítás folyamata mint az egyetlen lelki túlélési eszköz. Hangsúlyozza a neurózis traumatikus eredetét, és leszögezi, hogy már nagyon régóta igazságtalanul mellőzik ezt a tényt. Hogy külső vagy belső eredetű-e ez a trauma, szintén régóta a viták középpontjában áll, különösen mióta Freud elhanyagolta „az ő neurózisát”. Érdekes, hogy a század végén újra kialakult egy szenvedélyes vita, arról, hogy vajon „valóságos” vagy „fantáziált” a szexuális trauma. Anélkül, hogy csökkenteném a valós szexuális visszaélésnek áldozatul esett gyerekek szenvedésének jelentőségét, úgy gondolom, könnyen alábecsüljük a másfajta „nyelvzavarok” traumatikus hatásait, és nem vesszük észre, hogy ezek eredménye legalább annyira megrázó, mint egy valós tetté.

A „nyelvzavar” fogalma a felnőttek gyerekekkel való visszaéléséről szól. A felnőtt és a gyerek szeretik egymást – a gyerek gyengédségre vágyik és teljes ártatlansággal ki is fejezi szeretetét –, a felnőtt pedig szexuális fantáziájának kielésére használja ezt a gyengédséget és a gyerek sebezhető helyzetét. Azt gondolom, hogy a gyerekeket nagyon megterheli és sebezhetővé teszi a felnőtt szexualitásról szóló tudattalan kommunikáció – ez akár a felnőttek teljes tudomásul nem vételéhez is vezethet.

* Ferenczi Sándor: *Technikai írások*. Animula, Bp., 1997. 102–112.

Mivel a gyerekek olyannyira sebezhetőek, és nincsenek meg az eszközeik, hogy kezeljék a felnőtt agressziójából eredő zavart, hasítással válaszolnak a traumára. Ez a félelem ahhoz vezet, hogy a gyerek azonosul a felnőtt vágyaival, kívánságaival és büntudatával. Az agresszort belsővé teszi, introjiciálja, így az belső tárggyá válik számára, és ezáltal megszűnik külső valóságként létezni.

Egy eddig ártatlannak tűnő cselekvés most büntudat tárgyává válik, és büntetést von maga után. A gyerek egyszerre érzi magát ártatlannak, bűnösnek és összezavarodottnak – az eddigi értelmezési rendszerek jelentőségüket (jelentésüket) veszítették. Ahelyett, hogy megvédené magát, a gyerek szorongásos azonosulással reagál, képtelen arra, hogy az örömtelenség ellen fellépjen. A gyerek gépiesen engedelmeskedik, nem tud nemet mondani, és nem tudja, miért. Ezeknél a gyerekeknél általában nem fejlődik ki a szexualitás, vagy torzzá, perverzzé válik.

Ahhoz, hogy a gyerek normálisan fejlődjön, szüksége van a szülei gyengéd szeretetére, különösen az anyjára. Ferenczi ezt a szakaszt a passzív tárgyszeretet vagy passzív gyengédség szakaszának nevezi, amikor az Ödipusz-korszakban már láthatók az aktív tárgyszeretet kezdeti jelei (a gyerek a fantáziájában szeretné eltávolítani az azonos nemű szülőjét – de csak a fantáziájában –, és képes eljátszani a gondolattal). Ebben a különös időszakban mindenekfelett szeretetre és gyengédségre van szüksége a gyerekeknek, azért, hogy képes legyen oda-vissza mozogni a passzív, szeretett gyermek állapota és az aktívan szerető gyerek állapota között.

A nyelvzavar állapota akkor lép fel, amikor a felnőtt érzéketlen a gyerek gyengéd szeretet iránti szükségletére, és szexuális tárgyként használja a gyereket – a gyerek elfogadja a felnőtt közeledését (nem tehet mást) mint gyengédséget, és „azon veszi észre magát”, hogy elárasztotta a felnőtt szexualitása. Ferenczi szerint a gyengédségre vágó gyerekekre a felnőtt szexualitás olyan patológiás hatással van, mint, mondjuk, a szeretetmegvonás vagy depriváció. A szenvedélyes, felnőtt szerelemre kényszerített éretlen gyerekek elkerülhetetlenül traumatikus élményben lesz része, és büntudata és szégyenérzése lesz.

A zsarnoki szeretet, csakúgy, mint a büntetés, megrögzötté válik, és megváltoztatja a gyerek belső egyensúlyát. Az eredmény a hasadás lesz, amikor a lélek egyik része regresszióba süllyed, a trauma előtti állapotba – ami természetesen veszélyezteti a gyerek érési képességét. Olyan ez, mintha a gyerek egyik része elmenekülne egy biztonságos helyre, mint a Peter Pan mesében Neke- resdországba, ahová Peter Pan menekül, hogy soha ne kelljen felnőnie.*

Másrészt ez a traumatikus helyzet az ellenkező hatást is kiváltja a gyerekekből – a hirtelen érés folyamatát. Mintha egyik lábbal a Neke- resdországban lennének, az örökké tartó gyerekkorban, másik lábbal pedig egy öregember sírjá-

* Lásd jelen cikk szerzőjének könyvét: *Peter Pan, avagy a szomorú gyermek*. Filum, Bp., 1997.

ban. Egy hirtelen megrázó élmény mintha kioldaná az addig latens érési folyamatokat – a szexuális trauma hatására a gyerek koraérett felnőtté válik, az anya és az apa bonyolult érzelmi terheinek súlyával –, de nemcsak érzelmi, hanem intellektuális érésről is szó van.

Ferenczi ezt a traumára adott neurotikus reakciót a „bölcscsecsemő” jelenségnek nevezte el. Az újszülött, aki a kiságyában elkezd beszélni a családjával, hogy megossza velük bölcs gondolatait: „A gátlás nélküli, tehát csaknem bolond felnőttől való félelem a gyermeket mintegy pszichiáterré teszi, és hogy az-za lehessen és megvédhesse magát az önfegyelem nélküli személyek részéről fenyegető veszélyektől, először teljesen azonosulnia kell velük. Biztosan hihetetlenül hangzik, hogy valójában milyen sokat tanulhatunk tudós gyerekeinktől, a neurotikusoktól” (111. o.).

Minden egyes sokk hasításhoz vezet, míg végül a személyiség már millió apró darabból áll – néha lehetetlen újra összerakni (lásd Tojás Tóbiás). Emellett Ferenczi elmondja, hogy van egy harmadik módja, hogyan lehet egy gyermeket rabszolgává tenni, mégpedig a „szenvedés rémuralmán” keresztül. Vagyis hogy a gyerek gyenge vállaira terhelik a család összes problémáját és fájdalmát. A gyerek ezt azzal a hiú reménnyel fogadja, hogy meg tudja majd oldani mindenki problémáját, és hogy visszaállíthatja a családi békét. Például az az anya, aki állandóan panaszodik a gyerekének, bizonyos, hogy lelkiismeretes „ápolónővé” változtatja őt.

Ez vezetett írásom klinikai részéhez: „Szexuális kíváncsiság, trauma és a nyelvzavar”. A következő rész gyakorlati tapasztalataimból táplálkozik, huszoneves lányokat vizsgáltam, akikben az a közös, hogy mindegyiküket nagyon korán bevonták a szüleik a saját vitáikba, és azzal töltötték gyermekeiket, hogy megpróbálták „kezelnit” a szülők közötti harcokat. Ennek eredményeképpen kóros tünetek léptek fel náluk (pl. képtelenek voltak egy kielégítő szexuális kapcsolatot kialakítani), továbbá még mindig ragaszkodtak a szüleikhez. Ez meggyőződött arról, hogy ezek a kora gyerekkori tapasztalatok már traumatikusnak tekinthetők.

Más munkatársaim hasonló gondolatokat osztottak meg velem fiatal női pácienseikről, akiknek látszólag mindenük megvan, hogy kielégítő életet éljenek – vonzóak, intelligensek, műveltek, sikeresek –, és mégis képtelenek arra, hogy végre belekezdjenek „saját életükbe”, például saját szexuális életük rendezésébe, elköteleződjenek egy férfi mellett a majdani gyerekszülés lehetőségével együtt stb.

Céлом, hogy megvizsgáljam azt a feltételezést, hogy a nyelvzavar, traumatikus jelentőségével és neurotikus következményeivel együtt, nagyon sokféle és bonyolult helyzetben merülhet fel, és nem csak akkor, ha fizikai szexuális visszaélés történt a gyerekekkel. Mivel az emberi lélek olyan törékeny (például képesek vagyunk az izgalommal is túlterhelődni), a kisgyerek szenvedhet a felnőtt szexualitással való megterhelés következményeitől. A szülőknek kell

létrehozni egy „átmeneti teret” a gyerek számára, ahol kedvére játszhat növekvő szexuális kíváncsiságával, anélkül, hogy közvetlenül be kellene kapcsolódnia a felnőtt szexualitásba. Egy klinikai esetet mutatok be e gondolat ábrázolására.

Biztosan állíthatjuk, hogy a legtöbb gyerek már nagyon korán kifejleszt egyfajta szexuális kíváncsiságot, kezdve a fizikai érzésektől, saját testük feltérképezésén át, feltéve a „nagy kérdést” – amire Freud a kis Hans esetéről szóló írásában számol be:

„[A kis Hans] számára a nagy rejtély abban állt, hogy honnan jöttek a gyerekek; talán ez az első probléma, amelynek megoldása igénybe veszi a gyerek szellemi erejét, a thébai szfinx rejtélye valószínűleg ennek egy torzítását adja”.*

Szeretem ezt az idézetet, mert megerősít abban, hogy Freud nagy jelentőséget tulajdonított a gyerekek szexuális kíváncsiságának, mi pedig, úgy érzem, hajlamosak vagyunk túl könnyedén venni ezt a problémát. Ezt az „első szellemi erőfeszítésre készítő” problémát nagy gondossággal kell hogy kezeljék a szülők, ha azt akarják, hogy a gyerek képes legyen elégséges átmeneti tér kialakítására, amely a későbbi szexuális életére való felkészüléshez szükséges. Ahogyan André Green megjegyezte (Winnicott-ról szóló írásában), az átmeneti tér nemcsak „közvetítő”, hanem egy olyan tér, ahol a jövőbeni alany „átutazóban” van, méghozzá úgy, hogy a gyerek birtokában van egy általa létrehozott tárgynak (szeretettárgynak) a külső, valódi személy közelsége mellett, még mielőtt elérte volna azt (*International Journal of Psycho-Analysis*, 78, 6, 1997.). Tehát a szülőket úgy tekinthetjük, mint az ilyen átmeneti tér megteremtőit, amely lehetővé teszi a gyerek számára, hogy felfedezze a szexualitást (honnan is jönnek a kisbabák), méghozzá nem traumatikus módon, ez pedig elősegíti a felkészülést a saját felnőtt kori szexuális tapasztalataira.

Ma már történelmi jelenségnek számít a nukleáris családok leszűkülése a két szülőre és egy vagy két gyerekre, ugyanígy a válások növekvő száma szintén jelentősen befolyásolja a gyerekek személyiségfejlődését. Több gyereknek vannak elvált szülei, mint ahánynak még együtt élnek (gondoljunk csak a *Hurra, a szüleim válnak!* c. filmre) – számos családban egyre csak növekednek a házastársi konfliktusok, és ez jelentősen befolyásolja azt, hogy a szülők képesek-e megfelelő átmeneti teret nyújtani felnövekvő gyermeküknek. A gyerekek nagyon korán közvetlenül szembesülnek a felnőtt szexualitással, és ez olyan kóros tünetekkel terheli meg őket, mint amilyenekről Ferenczi írt a „Nyelvezavar a felnőttek és a gyermek között” című tanulmányában.

Az a feltevésem, hogy ha egy kíváncsi kisgyerek tanúja a szülei veszekedésének, az legalább olyan káros hatással van rá, mint ha egy gyereket folyama-

* Sigmund Freud: Egy ötéves kisfiú fóbiájának analízise [A kis Hans]. In: S. F.: *A Patkányember. Klinikai esettanulmányok I.* Cserépfalvi, Bp., 1993. 111–212. Idézet a 202. oldalon.

tosan bevonnak az „ősjelenetbe”, vagyis állandóan részt kell vennie a felnőtt szexualitásban.

Az ilyen események legalább annyira durva nyomokat hagynak a gyerek tudattalan élményeiben, mintha szexuálisan visszaélt volna vele egy felnőtt. A nyelvzavar egyre csak újratermelődik; a szülők nem veszik figyelembe a gyerek szexuális belekeveredését – a gyerek viszont túlterhelődik az egyszerű, gyerekes kérdésre (Honnan jönnek a kisbabák?) kapott zavaros, rendezetlen és durva választól. A szexuális harc passzív részesének lenni nagyon veszélyes, hiszen a gyerek nagyon gyorsan aktív részesévé válik a rémítő hármasnak. Ahogy azt Ferenczi érzékletesen leírta, a gyerek hasít, egyik része koraéretté válik és megpróbálja „elromlott” szüleit a lehető legjobban „megjavítani” – míg a másik része elmenekül Nekeressedországba, ahol a szexualitás nem létezik. A kisbabák iránti kíváncsiság immár a „Nem akarom tudni!” felkiáltással alakul át.

Nagyon nehéz felnőni ezzel a hasítással – az analitikusnak képesnek kell lennie rá, hogy a trauma súlyosságát kellő komolysággal kezelje, és ne ismétlje meg a szülők zavarodottságát ezen a téren. Milyen sokszor halljuk, hogy a gyerekek milyen jól alkalmazkodtak a szüleik válásához! Társadalmunk kezd szinte büszke lenni rá, milyen jól kezelik gyerekeink ezt a hasított-többszörös életmódot... ami fogyasztói kultúránk jól beépült része.

A fiatal lány, akit most bemutatok, középosztálybeli családból származik, az apa sikeres üzletember, az anya egy tekintélyes nagyvállalatnál dolgozik szakképzett alkalmazottként. Életmódjuk látszólag normális, nem értik, legkisebb lányuk miatt olyan bizonytalan és szomorú. Egy személyes barátjuk (aki történetesen analitikus) adta meg nekik a telefonszámom.

Haiku

Haiku egy vegyes házasságból származik, a legfiatalabb lány a családban. Az anya ázsiai (értelmiségi családból származik, az apja filozófiaprofesszor volt), Amerikába ment tanulni, aztán szerelmes lett egy amerikai férfiba, de nem működött a kapcsolat. Mivel nem akart visszatérni a szülőföldre, úgy döntött, feleségül megy egy francia üzletemberhez, Haiku apjához. Két lányuk született, Haiku nővére hat évvel idősebb nála. A gyerekeket francia nyelven nevelték, anyjuk anyanyelvét (!) nem beszélik.

Haiku 18 éves volt, mikor 1996-ban először jött hozzám. Azért keresett segítséget, mert nagyon lehangoltnak, depressziósnak érezte magát, mióta egy fiatal férfi megtámadta az utcán. A férfi útbaigazítást kért, ő követte a fiatalembert, az pedig bevonszolta egy sötét sarokba („az ártatlanok helye”). Késsel megfenyegette, és megparancsolta, hogy kézzel elégítse ki. Volt annyi lélekjelenléte, hogy rávette a férfit, esküdjön meg Isten nevére, hogy ha teljesíti, amit kér, akkor elengedi. Antropológiai tanulmányaiból tudta, hogy egy ilyen, Isten

nevére tett esküt megszegni halálos bűn. Megtette, amit kért, aztán a férfi elengedte. Ahogy elmesélte a történetet, hozzátette, hogy volt már hasonló helyzetekben, és azt gondolta, talán nem véletlen, hogy ilyen sokszor történik ez vele – talán valahogy tudattalanul úgy viselkedik, hogy előhívja ezeket a helyzeteket. Nagyon szokatlannak találtam egy ilyen kérdést egy ebben helyzetben lévő fiatal lánytól.

Hetente kétszeri találkozásra, pszichoterápiára szerződünk. Haiku hihetetlenül befogadó volt, és korához képest láthatóan sokkal érettebb. Munkánk kezdetén legfőbb problémája az volt, hogy mennyire utálja az apját. Meg volt győződve róla, hogy apja megnyomorítja anyja életét az állandó kritizálással, durvaságával és anyja szükségleteinek durva semmibevételével.

Már nagyon fiatal korában szenvedélyévé vált a szülei kapcsolatával való állandó foglalkozás. Mióta csak emlékszik, mindig ajtóik mögött hallgatózott, szekrényekbe leseledett, az apja pénztárcájában, zsebeiben kotorászott, és persze leveleket, jegyzeteket és képeket talált. Megpróbálta kitalálni anyja érzéseit: „Mindig tudom, mikor sír, mert a keleti vágású szemei megdagadnak, és ezt nem tudja elrejtetni.” Az anyjához és a szülők konfliktusához fűződő rögeszmés gyötördése olyan erőteljes volt, hogy mikor első osztályos középiskolás volt, még akkor is hazatelefonált a kollégiumból a szobalánynak, hogy vajon az anyja sírt-e.

Egy év terápia után elkezdett emlékezni erős kíváncsiságára, amivel szülei szexuális életét firtatta. Mialatt szokásos ellenőrzését végezte a szülők hálószobájában (hat- vagy hét éves lehetett ekkor), pornóújságokat, videókat és anyjáról készült meztelen képeket talált. Egy lány barátjával néhány filmet megnéztek – de a nővére rajtakapta őket, és zsarolással fenyegette meg Haikut. A kislány ezután rettegésben élt, hogy felfedezik tettét. Továbbá, az interneten pornográf játékokat űzött a legjobb barátjával, miközben annyira félt, hogy az iskolában felfedezik, hogy egy hónapig beteget tettetett. Inkább vállalta a vérvizsgálatokat, gyógyszereket és unalmas röntgenvizsgálatokat, csak nehogy véletlenül felfedezzék szexuális kíváncsiságát.

Haiku esetében láthatjuk, hogyan történik az, amikor a gyermeki kíváncsiság nem találkozik a védett „átmeneti térrel”, ahol a gyerek élvezhetné a szexuális fantáziával és valósággal történő szabad játék örömét. A gyerek és a felnőtt közötti tér erőszakos veszekedésekkel van tele, és anyja „titokzatos”, idegen anynyelve egyre csak megerősítette őt abban, hogy folyamatosan találgassa és kikövetkeztesse, mit is érezhet az anyja. Egyik fő panasz az volt a terápia kezdetén, hogy folyton büntudatot érez (különösen férfi) barátjaival szemben, ha nem tudja kielégíteni mindenki igényeit (pedig szerinte kellene). Egyértelműen büntudatot érzett, ha nem élvezte a szexet a férfiakkal. Azt mondta, mindig szemlélőnek érezte magát, miközben szeretkeztek, és sokszor undorodott attól, ami történt. Úgy érezte, ő egyáltalán nem kíváncsi, mivel bűdösnek érezte magát. Mindezek az érzések távol tartották attól az felismeréstől, hogy saját szexuális

élményeinek tulajdonképpen ő az alanya. Minden miatt büntudata volt, és azt gondolta, mások haragszanak rá. Megtörtént az is, hogy nem merte elmondani a barátainak, hogy nyaralni ment, mert szégyellte szülei gazdagságát.

Legfőbb problémája az volt, hogy nem volt képes rendszeren írni és olvasni. Órákig ült az egyetemi jegyzetei felett, és nem tudott rájönni, mit is jelentenek a szavak, többször is újra kellett olvasnia ugyanazt a bekezdést, ami nagyon felidegesítette. Úgy érezte, képtelen megírni a dolgozatokat. Az iskolában kitűnő tanuló volt, de itt az egyetemen teljesen szétesettnek érezte magát. Az üléseken rendszerint megkérdezte, értem-e, amit mond, néha nem volt képes mondatokat összefüggő szöveggé szerkeszteni, és a hangja elhalkult. Valójában kinek a nyelvét használta? Mivel annyira el volt foglalva saját szülei életével és szexualitásával, hogy sem ideje, sem tere nem maradt játszani, talán elvesztette volna a saját hangját (nyelvét)?

Itt szeretnék utalni a Winnicott-féle átmeneti tér és átmeneti jelenség fogalmára: ahhoz, hogy a gyerek fel tudja ismerni a kapcsolatot a tárgyilagosan (objektíven) észlelt és a belsőleg (szubjektíven) elképzelt között (a különbséget az én és a másik között), az kell, hogy „legyen egy közvetítő terep, amely lehetővé teszi a gyerekeknek, hogy a valóságot a két világ (az elsődleges kreativitás és az objektív észlelés) közötti térben vizsgálja meg”.

Az átmeneti jelenség az illúzió korai időszakban történő használatára utal, ami nélkül az emberi lény számára nincs jelentése egy olyan tárggyal való kapcsolatnak, amelyet mások a személyhez képest külsőnek érzelenek. A növekedés szükségyszerű illúzióját az anya szolgáltatja, ahogyan alkalmazkodik a csecsemője szükségleteihez: „ez azt az illúziót adja a babának, hogy a külső valóság összhangban van a saját alkotóképességével”. Az illúzió ezen szakaszát szükségyszerűen követi a fokozatos kiábrándulás folyamata, amikor az anya lépésről lépésre nem alkalmazkodik teljesen a kisgyerek minden szükségletéhez, ami lehetővé teszi a kisgyerek számára, hogy elkezdje gondolkodási folyamatokkal helyettesíteni az anyai gondoskodást. Tehát a tapasztalatot át kell gondolni, ki kell élni fantáziában, és képekben kell élvezni, mielőtt valósággá változik. Ez egyfajta pozitív alkalmazkodás ahhoz, ami kellemetlen és frusztráló lehetne – egy tér, ahol kifejlődhet a saját tapasztalat, és a külső és a belső valóság megszervezéséhez szükséges folyamatok.

A trauma ezzel ellentétben egy hirtelen kiábrándulás, anélkül, hogy lenne bármiféle átmeneti tér, ami figyelembe venné a gyerek szükségleteit – többek között a fokozatos kiábrándulásra. Ferenczi szerint a trauma lelki zavarodottságot okoz – nagy nyugtalanságot, amit nem lehet egyszerűen túllépni. Az átmeneti jelenség olyan teret biztosít, ahol kidolgozhatjuk a nyugtalanságunkkal való megküzdés módját – gondolkodással, fantáziával – imaginációval és a feldolgozás képességével. Ezzel ellentétben a trauma következményei a szorongás, képtelenség a helyzethez való alkalmazkodásra, sőt egyáltalán, a végiggondolására.

Ferenczi szerint az egyetlen alkalmazkodási lehetőség az én lerombolása, egy „biztonsági szelep” létrehozása. Ez megkönnyebbülést hozhat a szorongásra – egy olyan módszer, amivel inkább csendben szenvedünk. Először a gondolatokat, a tudatosságot, a mentális összefüggőséget kell elpusztítani. A szétszakított elme látszólag kiküszöbölte a lelki fájdalmat.

Vajon Haiku zavarodott tudatállapota azért következett be, mert túl sokat akart tudni – és tudása aztán elárasztotta – szülei szexualitásáról? Winnicott szerint, ha a szükséges anyai szeretet hiányzik, és átmeneti tér nem létezik, akkor a gyerek a gondolkodásával fogja pótolni az anyai gondoskodást, feltéve, ha megfelelő szellemi képességekkel rendelkezik. A gyerek azzal kényezteti magát, hogy megért dolgokat, sőt túl sok mindent megért. Megtanul élni a legfontosabb anyai gondoskodások nélkül is – amik a megbízhatóság, és az alkalmazkodás az alapvető szükségletekhez. Winnicott ezt az értelmes agy „kizsákmányolásának” tartja. A „túl sok minden megértésének” ténye (Ferenczi „bölcs csecsemője”?) eszköz az elhagyatottság leplezésére. Emellett azonban óriási a veszélye annak, hogy az intelligencia és a megértés összeomlik a szellemi káosz és a szétesett személyiség állapotába.

A gyakorlatban a részleges összeomlás jelenségével a kényszeres szerveződéskor találkozhatunk, amikor állandóan a szétesés veszélye fenyegeti a személyiséget. Bár a gondolkodás a személyiség alkotó- és képzelőerejének része, könnyen válhat a személyiség egyensúlyának fenntartásához szükséges védekező eszközzé, célja pedig az ősi szorongásokkal, káosztól és széteséstől, elhagyatástól (vagy ezek emlékeitől) való félelemmel szembeni védekezés.

Előfordult, hogy Haiku teljesen összetörve érkezett az ülésre, sírt, és azt sem tudta, miért. Úgy érezte, nem találja a szavakat, nem tud beszélni. Beszélt arról, hogy elképzelte, hogy eltűnik, hogy egyszerre akar mindenhol és seholl sem lenni. Voltak erőteljes vágyfantáziái a világ megmentéséről is, úgy érezte, minden rajta múlik, és ez a felelősség felizgatta és meg is ijesztette egyszerre. Mindemellett képtelen volt kapcsolatot teremteni emberekkel, mert attól félt, a gonoszt szimatolják benne.

Bár nem szándékozom részletekbe menően leírni Haiku terápiáját, mégis szeretném röviden ismertetni a két év együttműködés alatt felmerült tudattalan anyagot. Az első dolog, ami megjelent, az apja iránti haragja volt, úgy mutatta be őt, mint egy figyelmetlen, goromba, durva férfit, aki nem tudja megszerettetni magát az anyjával. Saját magát anyja védelmezőjeként látta, miközben apjának hazudott az iránta érzett érzéseiről – nem volt képes bevallani haragját. Ezek az érzések később lecsöndesedtek, és egyfajta sajnálatá változtak át (az apa iránt). Elfogadta, hogy együtt dolgozzanak az első középiskolai év utáni nyári szünetben, és voltak pillanatok, amikor úgy érezte, most már képes vele hitelesen beszélgetni.

Amikor Haiku először kezdett beszélni az anyjáról (aki eddig érinthetetlen volt), szimbiotikus szavakat használt kapcsolatuk leírására, például, hogy tud

olvasni a gondolataiban, hogy az anyjának szüksége van rá, hogy megvédje őt, hiszen olyan sebezhető. Fokozatosan egyre kritikusabbá vált az anyjával szemben – emlékezett, valójában milyen keveset törődött vele az anyja, mikor még kicsi gyerek volt. Mindig dajkák voltak körülötte, sőt volt olyan is, aki rosszul bánt vele. Volt egy indiai lány, aki mindig megosztotta a kislánnyal a szexuális élményeit, pl. hogy hátulról hatoltak belé, vagy szájjal elégitették ki. Ez a dajka szintén hozzájárult Haiku szégyenéhez a testével kapcsolatban: egy szőrös mellű nőről mesélt neki, ez pedig olyan mértékig megrémítette a kislányt, hogy mikor elkezdett nőni a melle, minden látható szőrt kitépdesett (amitől persze még jobban nőni kezdett a szőrzet). Azt is mondta neki, hogy rossz szagú, miután egy apjától kölcsönvett pólót viselt. A dajka szerint a testszagot bizonyos körülmények között „elkapjuk” valakitől.

Bár Haiku ritkán említette nővérét (számomra egykének tűnt), ragaszkodott a tényhez, hogy anyját csak ő foglalkoztatta, hogy kiképezze őt hegedűművésszé, míg Haikuval nem törődött, neki dajkák és szomszédok között kellett töltenie az idejét. Ezt a témát sosem dolgozta fel igazán, és néha megkérdezi magát, vajon miért olyan nehéz a nővéréről beszélnie? Az anyáról szóló időszak tele volt álmokkal is, pl. az emberek babákká változtak, ahogy közeledett hozzájuk, vagy az anyjával szeretkezett az ágyban (ez visszatérő álom volt).

Azután újszerű helyzetekben kezdte felfedezni az anyját, ezen sokszor meg is lepődött: például elkísérte őt ázsiai szülőföldjére, és bár nem értette a nyelvet, látta, hogy anyjának milyen jó humora van, mennyire meg tudja nevetetni az embereket, és milyen könnyedén teszi ezt. Egy másik út alkalmával lehetősége volt az anyját mint szakképzett, hozzáértő személyt látni, akit munkatársai megbecsülnek. Talán mégsem olyan gyámoltalan, mint ahogy gondolta, és talán nincs is szüksége Haiku védelmére! Haiku tudta, hogy az anyja izgul miatta, nem értette, miért van szüksége pszichoterápiára. Az apja attól félt, hogy lánya öngyilkosságot követ el.

Azt mondta, lehagoltnak érzi magát, és egyre inkább rettegett az emberekkel való találkozástól. Nagy kerülőutat tett meg, csak hogy ne találkozzon az alyal a gyerekkori barát nőjével, akivel a szülei hálószobájában kutakodtak. Ha valaki meglátogatta őt otthon, egy percre sem hagyta el a szobáját, mert meg volt győződve róla, hogy megtalálják a naplóját, titkos leveleit stb. A másik kényszergondolata a csábítással kapcsolatban lépett fel – ha egy férfi vagy nő vonzódott hozzá, máris piszkosnak és romlottnak érezte magát, mintha valami ledér nő lenne (Jezabel...).

Ez alatt az időszak alatt történt, hogy Haiku elhatározta, beszélnie kell szexuális kíváncsiságáról és erőteljes szexuális aktivitásáról, amely egész gyermekkorát végigkísérte – kezdte végre összekapcsolni ezt a büntudatával és gyötrő érzéseivel. Azt is felismerte, hogy a szülei szexuális életével való túlzott foglal-

kozás akadályozta az ő saját fejlődését. A szexre egy túlterhelt gyerek szemével nézett, nem egy fiatal, vágyakozó lányként. Nem tudta felfogni, hogy a szülei hálószobájában talált pornóanyagok hogyan férhetnek össze az anyja prúd felfogásával, például azzal, hogy sokszor rákiabált a férjére, hogy öltözzön fel, ha hallotta, hogy a lányok közelednek a lépcsőn. Szülei szexuális életét kezdte tárgyilagosan szemlélni, és elkezdett a saját „nyelvén” beszélni róla.

A tanulás is könnyebben ment most már neki, tudta összpontosítani a figyelmét az olvasmányaira. 1997 júliusában bejelentette, hogy Amerikába megy tanulni, és abbahagyta a terápiás üléseket. Mint a legtöbb dologról beszélve, amivel foglalkoztunk az ülések alatt, most is olyan bizonytalan és halk volt, hogy mindig az a furcsa érzésem volt, mintha tudná is meg nem is, hogy mit akar. Ugyanígy csöngetett – nagyon halkán, mindig fülelnem kellett, vajon tényleg szól-e a csengő. Aztán olyan halkán tipegett be a dolgozószobámba, hogy az az érzésem volt, felhőkön jár. Gyakran képzeltem azt, hogy úgy tud tárgyak között átsiklani, hogy egy madártollat vagy egy porszemet sem mozdítana el a helyéről.

Októberben felhívott, hogy újra el szeretné kezdeni a terápiát. New Yorkban tanult, és nehezen feldolgozható és érdekes tapasztalatokat szerzett. Legfőképp arról beszélt, milyen elveszettnek érezte magát, hogy nem tudott igazán hasznot húzni New Yorkból, az a benyomása volt, hogy nem látott semmit, mert teljesen üres volt belül. Angol nyelvet tanult, de egy nap francia barátai-val találkozott, és mikor franciául szólították meg, nagyon megrendült, és ideges lett. Nem értette, miért. Mikor visszatért, a szülei házába költözött vissza.

Október óta, úgy érzi, jelentős változásokon ment keresztül: először is már nem érzi felelősnek magát a szülei kapcsolatáért, sem a veszekedéseikért. Egy este mindenki mogorván ült az asztalnál vacsora közben, ő úgy döntött, inkább hamarabb befejezi a vacsorát, és felmegy tanulni a szobájába. Ez volt az első alkalom, amikor képes volt függetlennek érezni magát: „Az anyám problémái nem az enyéimé, végül is ő akart férjhez menni az apámhoz, nem én!”

A velem való kapcsolata is láthatóan változik: ha nem jön el egy alkalommal, nem érez büntudatot, hanem tisztán elmagyarázza, hogy nem tud jönni, vagy nem akar, mert más dolga van. Ez fel is tűnik neki, elmondja, hogy mostanában nehezebbé esik jönni a terápiába. „Van valami, amin nem akarok gondolkodni?”

Egy utóbbi ülésen azzal kezdte, hogy milyen aktívvá vált, hogy már nem kerül el az embereket, és már a csábítás kérdése sem okoz gondot számára. „Ha valaki vonzódik hozzám, már nem érzem bűnösnek magam – ez az ő választásuk, és én szabadon választhatok.”

Ugyanezen az ülésen el tudta mondani, hogy négy hónapon belül befejezi a jogosítvány megszerzését, és 1999 szeptemberétől Angliában szeretne tanulni – ez egyfajta végső határidő számára. Megjegyzem magamnak, hogy ez az első

alkalom, hogy tiszta, érthető információt kapok arról, mivel is foglalkozik. Aztán azzal folytatja, hogy részletesen elmeséli, hogyan dolgozik analfabéta felnőttekkel (erre ezelőtt soha nem volt képes). Beszél arról, hogy az intézet egyik szervezetében milyen aktív szerepet vállalt, hogy jobbá tegyék a munkát: „Én mondtam nekik, hogy figyelembe kéne venniük az intézet múltját, különben nem tudnak új, működő dolgokat létrehozni.” Először nem akart igazán erről beszélni, hiszen ez nem része az analízisnek. Mikor azt mondtam, azért ebben van valami, elkezdett figyelni magára, halkán felnevetett, és azt mondta: „ez pontosan az, amit én itt csinállok – emlékezem, és közben valami újat építke... és ez az írás és olvasás tanulásáról szól...”

Más témák is felmerültek ezen a gazdag ülésen: például azzal indokolja, hogy nem akar járni az ülésekre, hogy most végre learatja a velem való munka hasznait, és képes aktív életet élni. „Mindig csinállok valamit!” Az ülésekre járás gondolkodást jelent, az pedig a múltban nagyon fájdalmas volt, kényszeres gondolkodást jelentett, ezt Haiku el akarja kerülni. Az asszociatív gondolkodás azonban más, talán éppen ez az, amit most csinálunk...

Összefoglaló megjegyzések

„Ha egy éretlen gyerekre felnőtt szerelmet kényszerítenek, az elkerülhetetlenül traumatikus hatásokat fog okozni, büntudatot és szégyenérzést kelt.” – Haiku esete szépen bemutatja, hogy az ilyen „felnőtt szerelem – felnőtt szexualitás” hogyan rontja meg a kisgyereket, azáltal, hogy szellemi erejét arra összpontosítja, vajon honnan jönnek a kisbabák – ami minden gyerek alapvető kíváncsiságát jelképezi. Haiku szülei valószínűleg nem voltak tisztában azzal, kislányuk milyen szenvedélyesen kutakodik, amit eredetileg az ő veszekedéseik indítottak el a gyerekekben. Képtelenek voltak megteremteni számára a biztonságos „átmeneti teret”, ahol ez a kíváncsiság könnyen kielégíthető lett volna, és a megfelelő gondolkodási folyamatok fejlődése indulhatott volna el.

Az utolsó ülésen Haiku a következőket mesélte el: az előző alkalom után (fentebb részleteztük) olyan jól érezte magát, hogy elment egy kávézóba, és egy apja korabeli férfival beszélgetésbe elegyedett, aki történetesen egy filozófiaprofesszor (vö. anyai nagypapa!) volt. Elkezdtek beszélgetni, a férfi pedig odaadta neki egy épp akkor befejezett írását. Bár nagyon egyszerű szöveg volt, próbálkozásai ellenére mégsem tudta elolvasni, mintha olyan zavarodott állapotban lett volna, amikor nem tud észlelni és érezni semmit. Ahogyan erről beszélt, sírni kezdett. „Miért van az, hogy néha egy üvegfal van köztem és mások között, vagy egy szöveg, egy könyv és énköztem, és képtelen vagyok érezni, gondolkodni, mintha börtönben lennék?” Miért volt olyan erős hatással ez a férfi rá? Mitől lett hirtelen olyan passzív és kicsi, mikor a férfi elárulta, hogy ő

filozófiaprofesszor? Végül is az ő projekciói hozzá tartoznak, nem Haikuhoz. Hiszen a lány is egy személy...

Az ezelőtti alkalommal újra részletesen elmesélte, hogyan történt, amikor az erőszakos arab fiatalemberrel találkozott. Utána jobban érezte magát. Azonban a filozófiaprofesszorral való találkozást is erőszakosnak élte meg, hiszen tétlenné vált, nem tudott beszélni, gondolkodni, érteni (zavarodottság). Együtt rájöttünk, hogy a felnőttek nyelve (könyvek, gondolatok, a filozófus szövege) egyenértékű lehet a felnőtt szexualitással (titokzatos pornóújságok, képek, könyvek), amit gyerekkorában annyira meg akart érteni, de nem sikerült. Újra szembe kellett néznie a felnőttek nyelvével, amit ő a szexualitással kapcsolt össze.

Az analízis is átmeneti térként szolgál – ahol a tudattalan tartalmak megjelenhetnek (sokszor első alkalommal), a tér új formában tartalmazza ezeket a „tudattalan tárgyakat”. Ez a tér ellenpontként szolgál a hasított lelki térhez képest, amit a páciens már belsővé tett és elzárt a lelke többi részétől. Amikor az analitikus segítségével ez a terület megnyílik, a megkülönböztetés munkája elkezdődhet. A páciens elkezdhet gondolkodni, megkülönböztetni a különböző részeket, azt, hogy melyek voltak az agresszorral való azonosulás eredményei, és melyek a sajátjai.

A hasított részekkel való ilyenfajta munka, a szétszakadt részek egybeolvasztása egyfajta „anyagcsere”, feldolgozás, elaboráció, ez pedig asszociatív gondolkodást igényel. Mint a játékban, ez a művelet magába foglalja az előre és hátra mozgást a „Nekeresdország” és az analitikus tér között – az „akkor” és a „most” között.

Ha egy biztonságos helyen felelevenítjük a traumatikus élményeket, egy megbízható terapeuta segítségével, akkor lehetővé válik az érzelmek újrafelfektetése, a kényszeres gondolatok átformálása asszociatív (alkotó) gondolkodásba. Ez a folyamat olyan, mintha valaki újra visszaszerzné a saját „nyelvét”, azzal, hogy értelmet nyer a hasított tapasztalata. Nagyon nagy figyelmet kell fordítanunk a páciensre, hogy képes legyen valódi átjáróként használni az analitikus teret, hogy átjárhasson a hasadt lelki tér és a jelenlegi élete között, vagyis a traumatizált gyerek és a jelenlegi felnőtt között. Az analitikus elméleti keretei, értelmezései nem szabad, hogy megismételjék a felnőttek és a gyerekek közötti nyelvzavart – ahogy azt Haiku esetében is láthattuk, a felnőtt nyelv, a szófordulatok könnyen átértékelődnek az erőszakos felnőtt szexualitással, amit a kisgyerek tapasztalt meg.

Ebben a cikkben megpróbáltam egy napjainkban előforduló eseten keresztül bemutatni Ferenczi elméletét a felnőttek és a gyerekek közötti nyelvzavarról. Egészen pontosan azt akartam kifejezni, hogy az ártatlan, gyengédséget kereső gyereket nem szükségszerűen csak a valós szexuális visszaélés traumatizálhatja. Ha figyelembe vesszük a kisgyerek tudattalan hajtóerőit –

amelyek szexuális kíváncsiságként jelennek meg –, és a biztonságos kiélésükre való igényt, akkor a gyermeket ugyanúgy traumatizálja, ha az ősjelenet (vagy az azzal egyenértékű jelenetek, a szenvedélyes veszekedés, verekedés) szemtanúja lesz, mint ha fizikai visszaélésben van része. Ez a feltevés klinikai gyakorlatomból származik, különösen huszonéves lányok eseteiből – Haiku egy a sok eset közül. Bár látszólag fontos dolgokban sikeresek – megjelenésben, intelligenciában, szakmai életben stb. –, ezek a fiatal lányok még mindig szüleik életével (leginkább szexualitásával) vannak elfoglalva, ez pedig veszélyezteti saját szexuális tapasztalataikat.

Véleményem szerint a mai pszichoanalízisnek fel kell térképeznie, hogy az egyre bonyolultabbá váló „csábítás” hogyan fejt ki hatását a tudattalanra, és milyen lelki folyamatokat eredményez. Tudjuk, hogy ha valóban megtörténik a gyerekekkel való szexuális visszaélés, annak végzetes következményei vannak, de emellett azt is tudjuk, hogy az erről való képzelődés, miközben valójában nem történik semmi, szintén létezik. Amit fel kell fedoznünk (és ebben az értelemben Ferenczi nyelvzavar-tanulmánya nagyon is modern), az a szexuális csábítás és visszaélés hatásai a gyerekekre; az, hogy miként befolyásolják ezek a hatások a lelki életet, és később a fiatal felnőttek valós életét. Végül a kérdés az, hogyan tudunk mi, analitikusok a legjobban dolgozni ezekkel a páciensekkel, elkerülve a nyelvzavar révén történő visszaélést.

Székelly Zsófia fordítása